

A reneszánsz-kutatás reneszánsza

Az emberi társadalom és művelődés történetének kevés olyan nagy jelentőségű korszaka van, mint a reneszánsz, az újjászületés. Bár Itáliában sarjadt — ott alakultak ki leghamarabb a kapitalista termelési viszonyok, s a gazdasági változások nyomán új szellemmel, életszemlélettel és célokkal telítődött a politikai, művészeti és tudományos élet —, mégsem kizárólagosan olasz jelenség. Mindenütt jelentkezett — természetesen helyi sajátosságokkal színezve —, ahol a hanyatló feudalizmuson belül az új társadalmi rend elemei érlelődtek. A múlt század ötvenes éveitől kezdve különös figyelemmel tanulmányozták ezt a kort, könyvtárakra menő irodalma van, s az utóbbi évtizedekben ismét az érdeklődés homlokterébe került.

A kutatás előtörténete

Hogy jobban megvilágítsuk a jelenlegi érdeklődés indítékait s a reneszánszhoz kapcsolódó problémákat, röviden vázoljuk a kutatások előtörténetét és jelentősebb mozzanatait.

A reneszánsz kifejezést már maguk a reneszánsz-kor élenjáró képviselői (Machiavelli, Vasari) is használták, de csak leszűkített értelemben, a műveltség, az állami élet egy-egy területére vonatkoztatva. Átfogóbb, teljesebb jelentést adott e szónak Jules Michelet, aki 1855-ben Franciaország történetének VII. kötetét már így címezte: *Histoire de France au seizième siècle. Renaissance*. A francia történész ezzel a reneszánsz fogalmát egy külön történeti periódus elnevezésévé avatta, melynek fő jellegzetességét, tartalmát „a világ és az ember felfedezése”-ben látta, s Itálián kívülre is vonatkoztatta. Ennek az új fogalomnak igazi diadalra jutatója azonban a svájci Jacob Burckhardt. *Die Kultur der Renaissance in Italien* című, 1860-ban megjelent művében a kor több sajátos jegyét vizsgálva foglalkozik egyik leglényegesebbel, a reneszánsz-ember kialakulásával, az egyéniség felszabadulásával, hangsúlyozza az antik kultúrának e folyamatban játszott vezérlő, szellemi támasz szerepét, s a reneszánszt minden kétséget kizáróan a gyökeres fordulat rangjára emeli. Ez az alapvető munka egyoldalú, mert csak a műveltségben végbement változások felé fordul, nem tanulmányozza a kor társadalmi-gazdasági szerkezetét, s az egész reneszánsz-felvirágzást az olasz nemzeti szellemnek tulajdonítja.

Mindezek ellenére a burckhardti mű felbecsülhetetlen jelentőségű, nemcsak a reneszánsz szerepének felismerése miatt, hanem egyrészt a maga nyitotta úton tovább folyó kutatások, másrészt éppen az általa felvetett szempontokkal való szembefordulás, a kritikai visszhangok miatt is. Egyes szerzők közvetett úton támadták a burckhardti koncepció pozitív tartalmát: hogy a reneszánsz forra-

dalmi, minőségi változás jellegét hirdeti. Így már a XIX. század utolsó harmadában Henry Thode és Paul Sabatier más síkra tereli a reneszánsz eredetének és lényegének kérdését, s elemeit a középkori misztikához vezetve vissza, Assisi Ferencben s a franciskánus mozgalomban véli felfedezni. Thode szerint (*Franz von Assisi und die Anfänge der Kunst der Renaissance*, 1885) Assisi Ferenc erőteljes individualizmusa egy bensőséges isten-, ember- és természetszeretletben jut kifejezésre: „az egyetemes testvériség, individualizmus és naiv realizmus felszabadítja a művészetet a bizánci hatás alól, s a természet és az ember megfigyelésére, ábrázolására serkenti.“ Ezt az eltévelyedést a történészek természetesen cáfolták. R. Davidson és Walter Goetz rámutatott arra, hogy Assisi Ferenc ájtatossága, újszerű vallásossága nem az újkort, hanem a középkori vallást képviseli, a reneszánsz nem a vallásos lelkiiségnél fogva jelent újat, hanem éppen a racionalizmus, a realizmus s a városi-polgári tényezők túlsúlya következtében. Ezt a felfogást, amely a reneszánsz időszakát kizárólagosan a középkorhoz köti, mintegy példaként említettük annak illusztrálására, hogyan homályosították el e korszak minőségileg új jellegét a kutatásoknak már első szakaszában. Csak utalunk arra, hogy a helyes reneszánsz-értékelés ellen a Louis Courajod képviselte támadás az olasz elsőbbséget vitatta. A Flandriából kiinduló „északi reneszánsz“ primátusáról beszélt, s tagadta a klasszikus ókor bármilyen szerepét is.

A reneszánsz-kutatás e vadhajtásaival párhuzamosan folyt az értékes tényanyag felszínre hozása. Egyre határozottabban körvonalazódtak az újjászületés gazdasági és politikai története, a szellemi újjászületés, vagyis a humanizmus főbb kérdései, valamint a művészetek nagy változásai és eredményei.

Külön történeti szakasz-e a reneszánsz?

Napjainkban, amikor — mondhatni — a reneszánsz-kutatás reneszánszának vagyunk a tanúi, számos új probléma vetődik fel, régibb megfogalmazások kerülnek új megvilágításba, egyre szélesebb, szervezettebb keretek között zajlanak a viták s folynak a kutatások mind a polgári, mind a marxista történészek táborában. A ma vitatott kérdések, kérdéscsoportok közül elsőként a reneszánsz és humanizmus eredetének, jellegének általános, elvi jelentőségű oldalát vizsgáljuk meg. Polgári részről újra — és egyre túlzóbb formában — találkozunk azzal a kísérlettel, hogy elmoassák, feloldják a határt a középkor és az újkor kezdetét jelentő reneszánsz között, megfosszák ezt a kort sajátos forradalmi jegyeitől, és csökkentik jelentőségét. E történészek és filozófusok szerint mindaz, amit a reneszánszban újnak tartanak, már jóval azelőtt létezett, sajátja volt a középkor századainak is. Egyesek a reneszánsz létének tagadásáig is eljutnak, mások a középkor folytatásává fokozzák le, mint Giuseppe Toffanin, a nápolyi egyetem tanára, aki a humanizmust katolikus irányzatként mutatja be, s a XII. századra vezeti vissza. Egyes amerikai történészek, mint U. T. Holmes és R. S. Lopez, a XII., sőt a X. századi reneszánszról beszélnek. L. Thorndyke viszont létezését is kétségbe vonja, csak feltételelesen, idézőjelben használja az elnevezést, s „úgynevezett reneszánsz“-t emleget.

Ez, a polgári történetírás részéről indított támadás a reneszánsz ellen bármilyen gyakori és erőteljes, nem általánosan uralkodó. W. K. Ferguson New York-i egyetemi tanár, a reneszánsz nagy amerikai szakértője például szembe fordul ezekkel az elfogult nézetekkel. Ugyanakkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a marxista történészek sem hanyagolják el a koraközépkori városi életben megnyilvánult s a feudalizmuson túlmutató jelenségeket, de túl sem becsülik őket.

Tisztán látják a különbségeket a XII—XIII. századi és a reneszánsz delelőjének (XV—XVI. század) virágzó városai között, s nem értelmezik merev evolucionista módon a reneszánsz kultúrát.

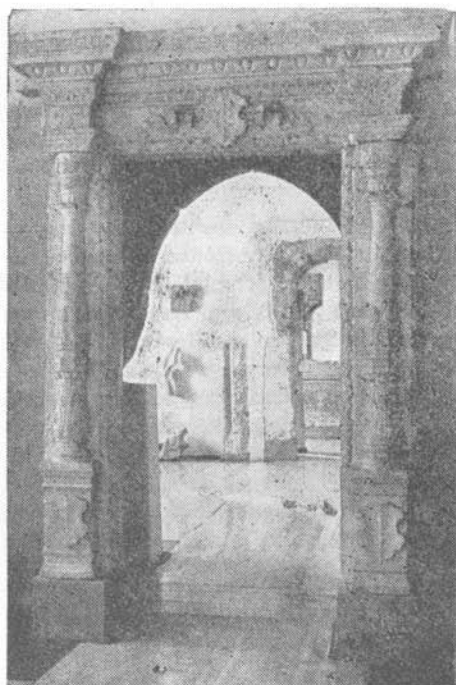
A gazdasági viszonyok vizsgálatában is kísértett az a nézet, amely a reneszánszban nem látott külön történeti periódust, vagy ha említettek is ilyent, idealista módon magyarázták. Ezek az elméletek azonban a viták során hitelüket veszítették.

Itt említjük meg azt a legújabb keletű felfogást, amely szerint a reneszánsz nem volt teljes érvényű korszak, hanem keretein belül a reneszánsz és egy ellen-reneszánsz kettősségével kell számolni, s e két ellentétes áramlat küzdelme töltötte ki a konvencionálisan „reneszánsz“-nak nevezett periódust. Ez a reneszánsz és ellen-reneszánsz antagonizmusát hirdető nézet különösen az irodalomtörténeti kutatások és az irodalmi korszakolás területén honosodott meg. De itt is meggyőző ellenérvekkel vitatják létjogosultságát, hiszen egyetlen történeti vagy kultúrtörténeti korszak sem fogható fel mereven, tiszta képletként, nemcsak a kort kifejező jelenségek és eszmék érvényesülnek benne, hanem más irányzatok és az uralkodótól eltérő, részben az előző korszaktól öröklött jegyek és sajátosságok is. Túlzás volna ezek fontosságát felnagyítani és ellenáramlattá duzzasztani őket, annál is inkább, mivel a reneszánszra jellemző sajátosságok elsődlegesen szabják meg a kor arculatát.

Mai viták a reneszánsz gazdasági alapjairól

A gazdaságtörténetben amerikai részről az ún. *business history* hódított újabban teret. Ez az irányzat a régi gazdaságtörténet hagyományos módszerétől s tárgyától eltérően nem foglalkozik a gazdasági élet ágaival (mezőgazdaság, ipar, kereskedelem), hanem a vállalkozások, gazdasági intézmények belső fejlődését, történetét kutatja. Így egy-egy bank, kereskedelmi vállalat belső kérdései, szervezete, kapcsolatai révén közelíti meg az általános kérdéseket, forrásként felhasználva az illető vállalat tevékenységének mindenfajta írásos nyomát. A kutatók figyelme kiterjed a vállalkozások jellegére, a technikai eljárásokra, és így több, eddig nem ismert részletkérdést sikerült tisztázniuk, például a bankügyletekkel kapcsolatosan, melyekről W. K. Ferguson számolt be a *Recent Trends in the Economic Historiography of the Renaissance*-ban (*Studies in the Renaissance*. New York, 1960). Az egyes vállalatok monografikus tanulmányozása során nagy jelentőségű konkrét ismeretanyag gyűlt össze, melynek — egyoldalú, burzsoá érdekeket szolgáló értelmezésétől eltekintve — szerepe van a kutatások előbbrevitelében. Így például bizonyos hibás gazdasági vonatkozású megállapításokat korrigálni lehetett; világosabbá váltak az itáliai városokban a XIII. és XIV. század fordulóján bekövetkezett gazdasági változások, és lehetőség nyílt statisztikai adatok szerzésére is.

Ezek az új kutatások teljesen más megvilágításba helyezik a reneszánsz-kor gazdasági fejlődését, mivel elvetik a gazdasági fellendülés hagyományos tételét, s a XIV—XV. századot a pangás, hanyatlás, depresszió időszakának tekintik. A XIV. század első harmadáig tartó lendületes gazdasági fejlődés megakadt a népesség rohamos csökkenése (1348—1358-as nagy pestisjárvány!), a piac szűkülése s az állandó háborús pusztítások következtében; valóságos gazdasági válság állt be a fejlettebb európai országokban, főképpen Itáliában, s tetemes időre megbé-

A kolozsvári Történelmi Múzeum
Lapidariumából

eddigyi eredmények „cseppfolyós állapot”-ra, hogy a gazdasági hanyatlás elméletének főbb hirdetői között sincs véleményazonosság a válság tartamát és mélységét illetően, még kevésbé lehet tehát végérvényesnek tekinteni a némelykor szórványos jelenségekből levont merész következtetéseket. A marxista történétírák nem tagadják a XIV—XV. századi gazdasági válságot, de benne magának a feudalizmusnak a válságát látja, amely főképp e rendszer két uralkodó kategóriáját, a nemességet és a papságot érintette, s mint ilyen hozzájárult a városi elemek felemelkedéséhez, az államok központosításához és a városi életformához kötött kultúra minden irányú kibontakozásához. E. A. Kozminszkij is azt fejtegeti, vajon az, amit hanyatlásnak észlelünk, következményeiben nem az új erők feltörését jelenti-e, s a régi elemek szempontjából bekövetkezett pangás nem velejárója-e az új érvényre jutásának.

A meglehetősen bonyolult gazdasági-társadalmi kérdésekre irányuló kutatások újabban hangsúlyozottabban számolnak azzal, hogy az olasz városok fejlődése nem egyforma ütemben történt, ami kihatott jövőjük alakulására s a politikai életben játszott szerepükre. A fejlődés élvonalában a toszkán és lombard városok állottak, ahol különben számottevő manufaktúra-ipar is létesült. Sok tanulmány vizsgálja az olasz városoknak ezt az eltérő fejlődését, s a firenzei, gazdasági felvirágzást, amellyel kapcsolatban vitatott kérdés a fejlődés csúcspontja. A szovjet történészek szerint a fellendülés a XIV. század 70-es éveiben jutott deklójére, s a XV. század közepén a firenzei posztókereskedelem már a válság tüneteit mutatta.

Itt utalunk a gazdasági fejlődés kérdésének egy másik vetületére, arra,

nította, ellankasztotta az addig pezsgő, eleven gazdasági tevékenységet. Ennek az elméletnek számottevőbb képviselői között az Egyesült Államokban R. S. Lopez, Angliában M. N. Postan, Franciaországban Ed. Perroy, Olaszországban Ar. Sapori nevezhető meg. Lopez a *The Renaissance* (New York, 1961) című művében szembeállítja a XIV. század elejéig elért gazdasági fellendülést — mellyel kapcsolatban „valódi kereskedelmi forradalom”-ról beszél — a reneszánszsal, s nem kétséges, hogy túlzó értékeléséből a reneszánsz-kor kerül ki vesztesen. Szerinte az említett okok (népességsökkenés; az európai piacok összeszűkülése és egyes külső piacok elvesztése) az ipari és mezőgazdasági termelés csökkenéséhez, a kereskedelem hanyatlásához vezettek, s így a reneszánsz távolról sem jeientette a minden területen megnyilvánuló általános fellendülés időszakát.

A viták még nem zárultak le. Sok mozzanat szorul tisztázásra, s mindenekelelt az eddigi megállapításokban mutatkozó túlzásokat, egyoldalú értelmezéseket kell kiküszöbölni. Jellemző egyébként az

hogy még nem kellően tisztázott az összefüggés a reneszánsz gazdasági viszonyai és a káprázatos szellemi fellendülés között. Az olasz városokban kialakuló kapitalista elemek túlságosan szerények voltak ahhoz, hogy csak ezekre vezethetnők vissza a reneszánsz művészet és irodalom nagyszabású kibontakozását. S amint említettük, a gazdasági fejlődés — az újabb megállapítások szerint — nem volt törésmentes, így a pangás, a gazdasági depresszió még inkább megkérdőjelezi az összefüggés egyszerű magyarázatát.

A politikai élet főbb kérdései

Nem sokkal kisebb érdeklődésre tarthatnak számot a politikai élet problémái, melyek a modern európai államok kialakulásának, a központosítás történetének kutatása köré csoportosulnak. Ebben a témakörben több összefoglaló munka jelent meg, mint például V. H. H. Green *Renaissance and Reformation* (New York, 1964) című könyve, mely Európa történetét tárgyalja 1450 és 1660 között — de a kelet-európai országok közül csak Oroszországról ír bővebben —, s vannak mélyrehatóbb elemzést nyújtó művek is, mint Myron Gilmore *The World of Humanismus 1453—1517* (New York, 1962) vagy W. K. Ferguson *Toward the Modern State* (New York, 1962) című kötete. Hosszú listát állíthatnánk össze minden egyes ország történetére vonatkozólag, de itt csak az olasz városok történetének és politikai rendszerük tanulmányozásának gazdag irodalmára utalunk még, különösen Hans Baron műveire (*The Crisis of the Early Italian Renaissance*. Princeton, 1955; *Humanistic and Political Literature in Florence and Venice at the Beginning of the Quattrocento*. Cambridge, 1955). Baront főképpen Firenze érdekli, az a város, amely sikeresen harcolt függetlenségéért a Viscontiak vezette Milánóval szemben, s amelyről állíthatjuk, hogy — ha annak idején Burckhardt a reneszánsz-kor olaszaiiban a modern Európa elsősülött fiait üdvözölte — megérdemli az olasz reneszánsz elsősülött leánya nevet. Vizsgálódásaiban Baron eltilozza a politikai mozzanatok szerepét, figyelmen kívül hagyva a gazdasági-társadalmi viszonyokat.

Az állami és jogi életben végbement változások is magukra vonták a kutatók figyelmét, úgyszintén az új politikai konstellációban egyre nélkülözhetlenebb, most kiépülő diplomáciai tevékenység. Ilyenszerű kérdésekkel foglalkozik G. Mattingly *Renaissance Diplomacy* (London, 1954) és O. Ferrara *Le XVI. siècle vu par les ambassadeurs vénétiens* (Paris, 1954) című munkája..

Önálló tudományként különül el a reneszánsz tanulmányozása a művészetek történetében. Jóllehet az olasz művészetek újjászületése a múltban is kedvelt kutatási terület volt — ami érthető, hiszen általában a művészetek területén bekövetkezett változások és fellendülés példázák legszembetűnőbbben a reneszánsz teremtő erejét s minőségileg új jellegét —, az utóbbi évtizedek kutatásai érdemlegesen gazdagították az eddigi ismereteket. Gondolunk itt nemcsak a képzőművészetek itáliai és Itálián kívüli remekeinek tanulmányozására, hanem a színjátszás, a zene, a könyvkiadás és díszítés fejlődésének sikeres feltárására is. Mindezeknek a részleteknek a tisztázása közelebb visz a reneszánsz életforma, széperzés, ízlés megismeréséhez, a kor hétköznapjaihoz.

Végül szóljunk a szellemi, ideológiai téren megnyilvánuló reneszánszról: a humanizmusról. A humanizmus a reneszánsz ember világnézetét és értékrendjét jelenti, s magába sűríti mindazt, ami az eszmék terén új, a régi transzcendentális felé hajló középkori felfogás ellenpólusa. Az új szemlélet központjában az ember áll, értelmének, alkotó erejének teljében, akinek rangját nem születése, hanem műveltsége, tudása adja, aki a földi életben nem siralomvölgyet lát, hanem egyé-

nisége teljes kibontakozását, akit tudás- és életszomj fűt. Ez a reneszánsz polgári ideológia szorosan kapcsolódott az ismét felfedezett ókor világához, eszméihez, innen kölcsönzött szellemi fegyvert és érveket új nézeteinek és életeszményének alátámasztására. A görög—római antikvitásban való jártasságból fakadt a humanizmus másik jellemző sajátossága: a klasszikus beállítottságú tudós műveltség.

Ugy véljük, nem fölösleges tisztáznunk e kérdéssel kapcsolatban az összefüggést és különbséget a humanizmus történelmi kategóriája s a humanizmus erkölcsi fogalma között. A humanizmus történelmi kategóriájától függetlenül ugyanis létezik a humanizmus mint erkölcsi kategória is, amely nem korlátozódik csak a reneszánsz ideológiájára, hanem — mivel az ember javát és haladását szolgáló bármilyen cselekvést és eszmét jelent — a különböző korok haladó eszméiben és mozgalmában testet öltve több ízben megnyilvánult és megnyilvánul a történelem folyamán. Ez az etikai humanizmus hatotta át a reneszánsz humanizmusát is, az ember egyéniségének teljes kibontakoztatását, reális érdekeinek érvényesítését követelve. A pozitív erkölcsi tartalom azonban a reneszánsz humanizmusában olykor elsikkadt, leszűkült az egyén vagy egy kis csoport érdekeinek védelmére, s nem munkált az egész emberiség érdekében. Ennek ellenére a reneszánsz humanizmusa nagy lépésként értékelhető az eszmék, a gondolkodás előrehaladásában, s különösen a középkori aszketizmussal és miszticizmussal szemben jelenti a humánus és az értelem diadalát.

Engels reneszánsz-képét felidézve írja Gáll Ernő *Reneszánsz emberség* című cikkében (*Korunk*, 1964. 9), hogy „a tudomány s a humanizmus új szövetsége visszahelyezte az embert a természetbe. Túlvilági esélyek latolgatása helyett a Föld meghódítására ösztönözte“.

A humanizmus új, világi szellemének megfelelően más tartalmat kapott a reneszánszban a nevelés és oktatás, kiszélesedett a tudományos látókör, az eddig elhanyagolt, csaknem újnak tekinthető tudományágak: a matematika, a mérnöki ismeretek, az orvostudomány irányában, új politikai elméletek születtek, s szorosan kapcsolódtak a reneszánsz-kor társadalmi valóságához. Az éles kritikai szellem és racionalizmus, amely eleinte az ókori szerzők szövegeinek kritikáján és helyreállításán gyakorolta magát, hatékony eszköze lett az egyházi, vallásos írások kritikájának és megtisztításának. Részben ezen az úton s a korhadó feudális világrend és az egyház bírálata nyomán indult meg a reformáció, mely szorosan kapcsolódott a reneszánszhoz. Ezekre az önmagukban is nagy horderejű kérdésekre irányul a mai humanizmus-kutatás, s a történések mellett részt vesznek benne az irodalomtörténet és más szaktudományok művelői is. Itt már annyira sokrétűek, szétágazóak, annyira helyi, országokénti sajátosságokkal színezettek a problémák, hogy szinte képtelenség összefoglaló képet nyújtani róluk.

Kardos Tibor, a jeles magyar reneszánsz-kutató, *Leonardo humanizmusa* cím alatt (a *Renaissance tanulmányok* című kötetben, Budapest, 1957) a szocialista humánus mai álláspontjáról közelíti meg a reneszánsz „realizmusát“, melynek érdeklődési középpontjában az ember áll. A reneszánsz embereszmény foglalkoztatja Heller Agnest is (*A reneszánsz ember*, Budapest, 1967), ki is mondja: „A reneszánsz forradalma az emberfogalom forradalmának bizonyult. Szabadság, testvériség, egyenlőség együtt vált antropológiai kategóriává, s ezzel először ébredt az emberiség mint emberiség a maga öntudatára.“

A kutatások újabb eredményeit és célkitűzéseit nemzetközi szinten rendezett konferenciák összegezik s adnak keretet az egyre szervezettebbé váló humanizmus- és reneszánsz-kutatásnak. Bennünket közelebből az 1959-ben Wittenbergben, majd Budapesten tartott konferencia érint. Ezek anyagát a *Renaissance und Hu-*

manismus in Mittel- und Osteuropa (Berlin, 1962) és a *La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie* (Budapest, 1963) című kötetek ölelik fel. Az itt közölt tanulmányok az általános kérdéseken kívül az egyes országok humanista kultúrájának kialakulását, változatos megnyilvánulásait, az antikvitásnak a humanizmusban elfoglalt helyét boncolgatják. A hazai reneszánsz és humanizmus kérdései is helyet kaptak ezekben a kiadványokban.

Újabb hazai kutatások

Az utóbbi évtizedek hazai történetírása is növekvő érdeklődést mutat a reneszánsz iránt. Bizonyítják ezt mind a reneszánszról írott általános jellegű művek (A. Őtetea: *Renașterea și Reforma*, 1968; Z. Dumitrescu-Buşulenga: *Renașterea — Umanismul și dialogul artelor*, 1971), mind a reneszánsz és humanizmus hazai megnyilvánulását vizsgáló munkák és tanulmányok.

Kelet-Európában az adott történelmi körülmények miatt — a mindent megbénító török terjeszkedés, a tőkés fejlődés elmaradottsága s az ebből adódó társadalmi következmények — a humanizmus megkésve, részben a reformációban átfogalmazódva tudott csak szélesebb körökbe behatolni. Erdélyben a XVI. század előtt is létezett ugyan néhány elszigetelt humanista központ, mint a gyulafehérvári és nagyváradai püspöki udvar tudós körei, de szerepük a társadalom egészének szempontjából lényegében nem volt számottevő. A reneszánsz műveltség a világi tanult rétegben és a városi elemek között tudott csak igazán gyökeret verni és alakító erővel hatni. Ez a városi környezetben kibontakozó reneszánsz műveltség és humanizmus meglehetősen elhanyagolt terület: a legtöbbet ígéri az újabb kutatásoknak. Az itt tátongó hiányokat részben pótolják Jakó Zsigmond kutatásai a világi értelmiségi réteg kialakulásával és funkcióival kapcsolatban, valamint a mindennapokat is alakító, megszépítő erejű reneszánsz életszemlélet és életforma hazai jelentkezéseinek feltárásával (*Az otthon művészete a reneszánsz Kolozsváron. Kelemen-Emlékkönyv*, 1958).

Nemcsak a művészettörténeti ismereteket gyarapítja B. Nagy Margit 1970-ben megjelent *Reneszánsz és barokk Erdélyben* című könyve, hanem a történeti érdeklődést is kielégíti, mivel a reneszánsz anyagi műveltségét, a benne megnyilvánuló ízlést és korszellemet is tanulmányozza. A szerző a történész avatottságával szólaltatja meg az eddig fel nem használt művészettörténeti vonatkozású levéltári adatokat, és sok újdonsággal szolgál. Szabó György tanulmányai egyes erdélyi humanisták (Kassai Dávid Zsigmond, Abafáji Gyulay Pál) irodalmi tevékenységét elemzik elmélyülten, és bizonyos részletkérdések tisztázását segítik elő.

Moldvában és Havasalföldön főképp a XVII. század második felében tört utat a humanista irányzat neves történetírók: Miron Costin, Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir tevékenysége nyomán. Az oktatásban is egyre jobban érvényesült a reneszánsztól felszínre hozott klasszikus görög—római antikvitás, s a humanista műveltségű világi elemek térhódítását mi sem igazolja jobban, mint az a tény, hogy az 1688-as román nyelvű teljes bibliafordítás már majdnem egészében világi ember, a latin—görög irodalomban és ókori ismeretekben jártas Nicolae Milescu műve (*Virgil Căndea N. Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română* című tanulmánya foglalkozik ezzel; megjelent a *Limbă și literatură* 1963. 7. számában). Kritikai módszerében, eljárásában, a fordítás alapjául szolgáló protestáns kiadás megválasztásában humanista érdeklődésű, széles látókörű fordító mutatkozik meg előttünk, akit tudományos érdeklődése, ókori filozófiai ismeretei arra ösztökéltek, hogy átvegye s román nyelvre ültesse az értelem uralkodó szerepéről írott sztoikus írást (V. Căndea: *Tratatul „Despre rațiu-*

nea dominantă“, cea dintii operă filozofică publicată în limba română, a *Viața românească* 1963. 3. számában). A reformáció moldvai visszhangjáról, Despot fejedelem nagyszabású törekvéséről, s az ő szolgálatában álló, majd a kolozsvári unitárius kör tagjává váló Sommer János humanistáról több tanulmány jelent meg, mint Ștefan Bîrsănescu „*Schola latina*“ de la Cotnari című könyve (1957), valamint A. Oțetea tanulmánya *Wittenberg et la Moldavie* és Ion Fîru Sommer-tanulmánya *Din istoria umanismului în România* címmel.

A román humanizmus reprezentatív egyéniségét, Constantin Cantacuzinót az 1970—1971-ben megjelent művek mutatják be sokoldalúan: C. Dima-Drăgan—L. Bacăru *Constantin Cantacuzino stolnicul — un umanist român* és V. Căndea *Stolnicul între contemporani* című könyve, melyeket a *Studii* 1966. 4. számában közölt tanulmányok, valamint Dima-Drăgan egy Constantin Cantacuzino könyvtáráról írt s 1967-ben publikált könyve (*Biblioteca unui umanist român*) előzött meg. A *Revue des études sud-est européennes* hasábjain is olvashatunk a hazai humanizmust elemző írásokat, mint V. Căndea-tól a *L'humanisme d'Udriște Năsturel* című tanulmányt (1968. 6). A hazai német humanisták legjelesebbjeit B. Capesius könyve (*Sie fôrderten den Lauf der Dinge — Deutsche Humanisten auf dem Boden Siebenbürgens*, 1967) mutatja be, kiemelve a XVI. századi erdélyi száz humanizmus sajátos jegyeit.

*

Az a tény, hogy a reneszánsz- és humanizmus-kutatás jelenleg második virágkorát éli, nem merő véletlen, s nemcsak a még tisztázatlan kérdések vagy a vitára sarkalló, „izgalmas“ problémák megoldatlanságában leli magyarázatát. Századunkban — két világháború barbár történelmi leckéje után — égetőbben tevődik fel az igazi humanizmus kérdése, mint bármikor. Akaratlanul is az ember belső, morális értékei felé fordul a technikában és a tudományokban szédületesen magasra jutott modern ember figyelme. De a magasságok, csúcok mellett az embertelenség és elidegenedés mélységei sötétlenek. Nem véletlen tehát az az érdeklődés, amely világviszonylatban megmutatkozik a humanizmus fogalmának, lényegének és azoknak a módszereknek a tanulmányozásában, amelyekkel a humanizmus növelni képes a ma emberének erkölcsi értékét. Már Marsilio Ficino, a nagy firenzei humanista az emberek együvé tartozásában és testvériségében látta az igazi humanitást („Singuli namque homines sub una idea et in eadem specie sunt unus homo“ — veti fel fejtegetése kiindulópontjaként). A XVI. századi erasmusi békeeszmény és humanitás mind egy-egy útmutató a felsőbbrendű új-humanizmus kialakításához. Nem véletlen, hogy a reneszánsz felfedezte Euripidész szöcsövént át szól a mához Sartre a *Trójai nőkben*, a görög mondavilág talaján a jelent példázva, Hellász ókori humanizmusának értékeit a modern ember elé tárva. „Sok van, mi csodálatos, de az embernel nincs semmi csodálatosabb“ — hirdeti a kar Szophoklész *Antigonéjában*. Két és fél évezred távlatában még elgondolkodtatóbb és még igazabb ez a büszke megállapítás. Ezért időszerű napjainkban is a reneszánsz és humanizmus kutatása.

Bitay Ilona

1031